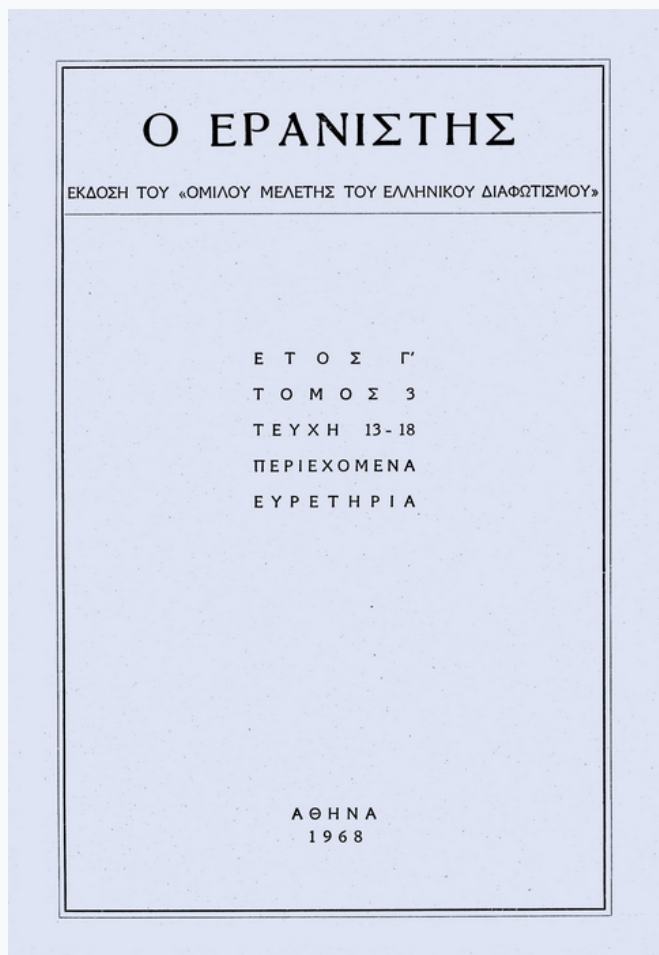

The Gleaner

Vol 3 (1965)

Οι μεταφράσεις του Ν. Λούντζη για τον Σολωμό
(Οι κώδικες της Ζακύνθου)

Louis Coutelle

doi: [10.12681/er.9472](https://doi.org/10.12681/er.9472)

Copyright © 2016, Louis Coutelle

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Coutelle, L. (2016). Οι μεταφράσεις του Ν. Λούντζη για τον Σολωμό (Οι κώδικες της Ζακύνθου). *The Gleaner*, 3, 225-248. <https://doi.org/10.12681/er.9472>

ΟΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΛΟΥΝΤΖΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΟΛΩΜΟ (ΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ)

Ὁ Μαρίνος Σιγοῦρος πρῶτος ἀνέφερε στὴν ἔκδοσή του τῶν Ἀπάντων Σολωμοῦ (1957) τὶς μεταφράσεις ἀπὸ τὴ γερμανικὴ στὴν ἰταλικὴ ποὺ ἔκανε ὁ Νικόλαος Λούντζης γιὰ τὸν Σολωμό. Γιὰ λόγους ποὺ ἀναφέρονται παρακάτω, ὑποθέτει πῶς ἦτανε τουλάχιστο 64 τόμοι. Ἀπ' αὐτοὺς σώζονται 25. Τὸν ἓνα τὸν ἀπόκτησε ἡ Ε.Β.Ε. Ἔχει μελετηθῇ ἀπὸ τὸν κ. Α. Πολίτη. Οἱ ὑπόλοιποι 24 κώδικες εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ κ. καὶ τῆς κυρίας Χ. Α. Ζώη. Εἶναι γνωστοὶ μόνο ἀπὸ τὶς μνεῖες τοῦ Μαρίνου Σιγοῦρου¹. Εὐχαριστῶ θερμὰ τοὺς ἰδιοκτῆτες ποὺ μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ κάνω τὴν ἀνακοίνωση αὐτή, καὶ ποὺ εἶχαν μάλιστα τὴν εὐγενῆ καλωσύνη νὰ καταθέσουν γιὰ μένα τὰ πολύτιμα χφφ στὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη Ζακύνθου.

Τὰ χφφ ἀριθμήθηκαν πρόσφατα, μὲ ἐτικέττες κολλημένες πάνω στὴ ράχη, 1—24. Ὁ κατάλογός μας θὰ ἀκολουθήσῃ τὴ σειρά τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν², προσθέτοντας στὴν περιγραφή τῶν χφφ μόνο τὶς ἀπαραίτητες παρατηρήσεις. Ὑστερα θὰ προσπαθήσουμε νὰ εἰσαγάγουμε συμπεράσματα.

*
* *

1. Enciclopedia delle Scienze Filosofiche in Schediasmi. All' uso delle Letture del Dr Giorgio Guglielmo Federico Hegel Professore Ordinario di Filosofia nella Reale Università di F. G. in Berlino — Terza Edizione — Heidelberg. Libreria di Osswald (V. F. Winter) 1830.

(F. G. = Federico Guglielmo).

Σχῆμα 10,5X15,5 ἐκ. μ. Δέσιμο ἀπὸ χαρτὶ ἐπικαλυμμένο μὲ χαρτὶ βιβλιοδετικὸ τύπου «μαρμαρόκολλα», μὲ ράχη ἀπὸ χαρτὶ λεπτὸ γαλάζιο ἀνοιχτό. Προστατεύτηκε μὲ κάλυμμα ἀπὸ χαρτὶ γαλάζιο, τὸ χρῶμα σχε-

1. Ὁ Μαρίνος Σιγοῦρος γράφει ὅτι εἶναι 14 (*Ἀπαντα Σολωμοῦ*, σ. 104). 2. Ἡ καταγραφή κρατᾷ τὶς ὀρθογραφικὲς ἰδιοτυπίες τοῦ Λούντζη.

δὸν ἐξαφανισμένο ἀπὸ τὸ χρόνο, μὲ τὴν ἐπιγραφὴ E.1. ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Σολωμοῦ (βλ. παρακάτω 2,3,4,5,6,7,8,13).

Περιέχει τὸ ἐγγεγραμμένο ἔργο ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὡς τὴν § 159 (δηλ. ὡς «Seconda Divisione, La Dottrina dell' Essenza, C, l'effettività»). Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ τελευταίου κεφαλαίου λείπουν ὅμως 3 § (160-162).

Πρόλογοι καὶ πίνακας, σ. I-LV. Κείμενο, σ. 1-215. Στὸ τέλος 17 σελίδες ἄγραφες, χωρὶς σελίδωση. Ἴσως νὰ τίς ἄφησε ὁ Α. γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴ μετάφραση τοῦ 2ου τμήματος.

Ὁ πίνακας εἶναι γιὰ ὁλόκληρο τὸ ἔργο. Ἡ σελίδωση ὅμως δίνεται μόνο γιὰ τίς § 1-159. Μία γραμμὴ μὲ κόκκινο μολύδι χωρίζει τὰ περιεχόμενα τοῦ τετραδίου ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο πίνακα.

Μέσα στὸ τετράδιο θρῖσκονται: α') ἓνα κομμάτι χαρτί μὲ τὴ διεύθυνση H. F. MacNamara, R. E. Office, Limerick, καὶ στὸ πίσω μέρος οἱ λέξεις: these letters due | [—] vi prega. β') ἓνα λεπτὸ χαρτόνι ἄσπρο (bristol), μὲ τὴ χειρόγραφη ἐπιγραφὴ: N. Chivetò | Suo figlio Spiridione Asio.

2. Enciclopedia delle Scienze Filosofiche in Schediasmi κλπ. (ὡς τὸ 1, μὲ ἀσήμαντες διαφορὰς στὴ μετάφραση τοῦ τίτλου). Oswald | 1830.

Σχῆμα, δέσιμο καὶ κάλυμμα, ὅπως τὸ 1. Ἐπιγραφὴ πάνω στὸ κάλυμμα: E. 3., μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ 3 τοῦ Σολωμοῦ. Περιέχει τίς § 245-376. Μερικὸς πίνακας, χωρὶς σελίδωση. Σελίδες τοῦ κειμένου ἀριθμημένες 317-525.

Ἐνας κώδικας φαίνεται ὅτι λείπει μεταξὺ τοῦ 1 καὶ τοῦ 2. Ἡ μετάφραση τοῦ ἔργου παρουσιάζει ἓνα κενὸ (§ 160-244)· ὑπάρχει ἓνα χάσμα στὴ σελίδωση ἀπὸ 101 σελίδες (τελευταία τοῦ 1, 215 - πρώτη τοῦ 2, 319)· ὁ Σολωμὸς ἔχει ἀριθμήσῃ τὸν κώδικα E. 3. καὶ ὄχι E. 2.

Ὑπάρχουν λίγες ἀσήμαντες διαφορὰς στὸ λεξιλόγιο μεταξὺ τῶν πινάκων τῶν δυὸ κωδίκων.

3. Enciclopedia κτλ. (ὅπως τὸ 2 περίπου). Terza Parte, la Filosofia dello Spirito.

Σχῆμα, δέσιμο, κάλυμμα, ὅπως τὸ 1. Ἐπιγραφὴ, μὲ τὸ χέρι τοῦ Σολωμοῦ: E. 4. Περιέχει τίς § 377-577 (ποὺ εἶναι καὶ ἡ τελευταία) καὶ ἓνα ἑλληνικὸ κείμενο ἀπὸ τὴ Μεταφυσικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους XI. 7 (σελ. 526-800). Στὸ τέλος 7 σελίδες ἄγραφες χωρὶς σελίδωση.

Λίγες διαφορὰς τῶν πινάκων, ὅπως στὸ 2.

4. Fenomenologia | dello Spirito | Di Giorgio Guglielmo Federico | Hegel | — | Pubblicato | da | D. Giovanni Schulze | — | Ψυχῆς ἐστὶ λόγος ἑαυτὸν αὖξων. | Socrates | Seconda edizione | senza alterazione. | — | Con privilegio κλπ. [—] Berlino 1841. A spese di Duncker ed Humblot (στο πίσω μέρος τοῦ ἐσώφυλλου. Στὸ ἐμπρὸς μέρος τῆς ἄλλης σελίδας ὁ γενικὸς τίτλος τῆς ἐκδόσης:)

Opere di Giorgio | Guglielmo Federico Hegel. | — | Completa Edizione | Di | Una riunione degli amici dell'Immortale. | D. Ph. Marheineke κλπ. [—] Volume Secondo | Seconda Edizione | Con privilegio κλπ.

Σχήμα 10,5X17 ἐκ. μ. Δέσιμο καὶ κάλυμμα, ὅπως τὸ 1. Ἐπιγραφή τοῦ Σολωμοῦ: F. 1. Περιεχόμενο: Πρόλογος τοῦ ἐκδότη, σ. V-IX. Σελ. X ἄγραφη. Πίνακας, σ. XI-XVI. Κείμενο, σ. 1-298. Μία σελ. ἄγραφη στὸ τέλος, χωρὶς σελίδωση.

Ὁ πίνακας καταγράφει ὅλα τὰ περιεχόμενα τοῦ ἔργου, ἀλλὰ παραπέμπει μόνο στὶς σελίδες τοῦ κώδικα, ὅπως στὸ 1 (δηλ. ἡ σελίδωση σταματᾷ μὲ τὸ τμήμα C. Ragione). Γραμμὴ μὲ κόκκινο μολύδι, ὅπως στὸ 1.

Τρέχοντες τίτλοι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ πάνω ἀπὸ τὸ κείμενο, στὴν κάθε σελίδα. Ὁ ἀναγνώστης θαυμάζει τὴν προσεκτικότητα τοῦ Λούντζη.

Ὅταν ξεφυλλίζει κανεὶς τὸν κώδικα, βλέπει τὴ γραφὴ ν' ἀλλάζει, νὰ γίνεται μεγαλύτερη καὶ πιὸ σταθερὴ ἀπὸ τὴ μιὰ σελίδα στὴν ἄλλη. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς εἶναι πέρα ὡς πέρα ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι.

Μέσα στὸ κείμενο παρουσιάζονται ὀρισμένα κενά. Ἴσως νὰ πρόκειται γιὰ λέξεις ποὺ ὁ Λούντζης ἔβρισκε δυσκολίες στὴν ἀπόδοσή τους.

5. Fenomenologia | dello Spirito. | — | vol: II.

Σχήμα, δέσιμο καὶ κάλυμμα, ὅπως τὸ 4. Ἐπιγράφεται F. 2 ἀπὸ τὸν Σολωμό. Περιεχόμενο: χωρὶς ἐσώφυλλο. Πίνακας, σ. 1-3. Κείμενο, σ. 5-238 ὡς τὴν §: 1' assoluta libertà e il terrore. Ἀκολουθοῦν 11 σελ. ἄγραφες, μὴ ἀριθμημένες. Ὅπως στὸ 4, εἴσχομε ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοὺς διάφορους τίτλους.

Στὴν ἀρχὴ τὸ γράψιμο ἔχει τὸ σταθερὸ ὕψος τῶν τελευταίων σελίδων τοῦ 4· ἀλλάζει θαυμασιὰ γιὰ νὰ παρουσιάσῃ πρὸς τὸ τέλος τὴ συνηθισμένη φιλὴ γραφὴ τοῦ Λούντζη. Φαίνεται λοιπὸν πὼς οἱ δύο κώδικες 4 καὶ 5 γράφτηκαν μέσα σὲ σύντομο διάστημα.

Στὴν τελευταία γραμμὴ τῆς σελ. 288, οἱ λέξεις Esso è, σδησμένες μὲ κόκκινο μολύδι.

Φαίνεται πώς λείπει ένας κώδικας, ο τρίτος της σειράς, με περιεχόμενο ολόκληρα τὰ τμήματα C. C. La Religione, καὶ D. D. L' assoluto sapere. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ τμήματος B. B., ἴσως ὁ Α. νὰ ἄφησε ἄγραφες σελίδες στὸ τέλος τοῦ τετραδίου γιὰ νὰ τὸ γράψῃ.

6. La Scienza della Logica | Di | Giorgio Guglielmo Federico Hegel | — | Pubblicata | dal | D. Leopoldo di Henning | — | Prima parte. | La Logica Oggettiva. Seconda Sezione. La Dottrina dell' Essenza. Seconda Impressione non cambiata | — | Berlino 1841. Libreria di Duncker e di Humblot (στὸ πίσω μέρος τοῦ ἐσώφυλλου, καὶ ὁ γενικὸς τίτλος τῆς ἐκδόσης στὸ ἐμπρὸς μέρος τῆς ἄλλης σελίδας, ὅπως στὸ 4).

Σχῆμα 5 χιλιοστὰ μικρότερο ἀπὸ τὸ 4 στὴ μεγάλη διάσταση. Δέσιμο, ὅπως τὸ 4. Κάλυμμα ἀπὸ ἄσπρο χαρτί, μὲ ἐπιγραφή S.d.L. | 3. ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Σολωμοῦ. Περιεχόμενα: 1 ἐσώφυλλο λευκό. Τίτλοι καὶ πρόλογος τοῦ ἐκδότη, I-VII. Πίνακας, 2 φύλλα γραμμένα R-V, χωρὶς σελίδωση. Κείμενο, 1-302. Μεταφράζει τὸ Libro Secondo ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τρίτο τμήμα, κεφ. 3, C, la mutua - Azione. Ἡ γραφή λιγότερο ἐπιμελημένη.

7. Χωρὶς τίτλο. Χωρὶς ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Μετὰ ἀπὸ ἓνα ἐσώφυλλο ἔχουμε τὴν ἀπλὴ ἔνδειξη: Sezione Seconda. Τὸ κείμενο ἀρχίζει ἀμέσως παρακάτω (σελ. 1-330). Στὸ τέλος 3 φύλλα, ὅχι ἀριθμημένα, ἀποτελοῦν τὸν πίνακα. Τέσσερα φύλλα ἄγραφα.

Σχῆμα καὶ δέσιμο ὅπως τὸ 6, δηλ. σχεδὸν σὰν τὸ 4. Κάλυμμα, ὅπως στὸ 4. Ἐπιγραφή: S.d.L. | 2. Ὁ πίνακας καθὼς καὶ τὸ κείμενο περιέχουν τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ 2ου τμήματος τῆς Ἐπιστήμης τῆς Λογικῆς, ἀπὸ Seconda Sezione | Quantità | Nota ||. Capitolo Primo κλπ. ὡς Sezione Terza, La Misura, κεφ. 1, 2, 3... C. Passaggio all' Essenza. Θυμόμαστε πὺς τὸ 6 ἀρχίζε ἀκριβῶς μὲ τὸ πρῶτο τμήμα τῆς μελέτης τῆς Οὐσίας. Οἱ κώδικες δηλαδὴ δὲν βρίσκονται στὴ σειρά τους. Τὸ μαρτυρεῖ ἀκόμα καὶ ἡ ἐπιγραφή πάνω στὸ κάλυμμα.

Συμπεραίνουμε ἐπὶ πλέον ὅτι λείπει ἓνας πρῶτος κώδικας ποὺ θὰ εἶχε τὴν ἐπιγραφή S.d.L. 1, καὶ ποὺ θὰ περιλάμβανε τὸ πρῶτο τμήμα τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ἔργου (βλ. καὶ παρακάτω 10).

Μέσα στὸ ἰταλικὸ κείμενο βρίσκονται καὶ λίγες ἑλληνικὲς λέξεις γιὰ τίς ὁποῖες θὰ μιλήσουμε παρακάτω.

8. Dissertazione IVa — Sopra i Modi-scientifici di trattare il Dritto di Natura, Suo grado nella Filosofia pratica, e suo Rapporto alle Scienze positive del Dritto — (pubblicata per la prima volta nel Giornale Critico della Filosofia: vol. II. p. 2 e 3, 1802-1803).

Χωρίς ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Σχῆμα: 9,5X14 ἐκ. μ. Δέσιμο ἀπὸ λεπτὸ χαρτόνι, μὲ μαρμαρόκολλα. Κάλυμμα, ὅπως τὸ 4, μὲ ἐπιγραφὴ τοῦ Σολωμοῦ Η. D. 4. Ἐσώφυλλο λευκό: 1 σελ. μὲ τίτλο. Σελίδωση τοῦ κειμένου 472-635. Δυὸ ἀκόμα σελίδες γραμμένες, χωρὶς ἀρίθμηση. Πίνακας, χωρὶς τίτλο, ἓνα φύλλο. Ἄλλο φύλλο λευκό.

Πρόκειται γὰρ διατριβὴ τοῦ Hegel, τὴν τετάρτη καὶ τελευταία τῆς σειρᾶς ποὺ δημοσιεύεται στὴ γενικὴ ἐκδοση, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι παρμένες οἱ μεταφράσεις τῶν 4,5,6,7 καὶ ἄλλων (βλ. παρακάτω 17). Ἡ δεύτερη σώζεται μὲ τὸ 17.

Πολλὲς ἐλληνικὲς λέξεις καὶ ἐκφράσεις.

9. Lezioni di Giorgio Guglielmo Federico Hegel sulla storia della Filosofia. — | Pubblicate dal Dr Carlo Lodovico Michelet — | <παράθεμα ἀπὸ τὸν Kant> | Parte Terza | Seconda Edizione migliorata — | Berlino 1844.

Μέσα στὸν κώδικα θρίσκειται ὁ μεσότιτλος: Della Storia della Filosofia | Parte Prima — | Filosofia greca (Chiusa). Σχῆμα, δέσιμο, ὅπως τὸ 4. Ἐνα ἐσώφυλλο λευκό, 1 φύλλο μὲ τὸν γενικὸ τίτλο τοῦ ἔργου, 1 φύλλο λευκό, 1 φύλλο μὲ τὸν μεσότιτλο στὸ ἔμπρὸς μέρος, καὶ τὸ πίσω λευκό. Κείμενο, σελ. 3-164. Περίπου 200 σελίδες ἄγραφες. Χωρὶς πίνακα.

Ἡ τρίτη σελίδα ἐπιγράφεται: Sezione Terza: Neoplatonici. Ἀλλὰ δὲν ἔχουμε οὔτε τὸ τέλος (Chiusa) τῆς μελέτης τοῦ Hegel πάνω στὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία, οὔτε καὶ ὁλόκληρο τὸ κεφάλαιο πάνω στοὺς νεοπλατωνιστές. Τὸ κείμενο σταματᾷ ἀπότομα μὲ τὴ φράση «Da questo Scritto agevolmente si possono conoscere le Idee principali della sua filosofia» (δηλ. τοῦ Πρόκλου). Ὁ Λούντζης μεταφράζει κι' ἐδῶ ἀπὸ τὴ γενικὴ ἐκδοση τῶν Duncker καὶ Humblot.

Ἡ γραφὴ πάρα πολὺ ὀμαλὴ. Ἴσως νὰ ἔχη χρησιμοποιηθῇ ἕνας χαρτινὸς χάρακας («falsa riga», «transparent»), στὴν ἀρχὴ τουλάχιστο (20 γραμμὲς στὴν κάθε σελίδα, μὲ σχετικὰ λίγες ἐξαιρέσεις).

10. (ἀριστερά): Di Giorgio Guglielmo Federico Hegel | Sci-

enza della Logica | — | Pubblicata | dal | Dr Leopoldo di Henning
 | — | Parte Seconda | La Logica soggettiva, | ovvero | La Dottrina
 del Concetto. | Seconda Impressione invariabile | — | Berlino,
 1841, | Libreria di Duncker e Humblot. (δεξιά): Di | <G.G.F.H.
 > | Opere | — | Edizione completa κλπ. Σχῆμα καὶ δέσιμο, ὅπως τὸ
 4. Δύο φύλλα γιὰ τοὺς τίτλους (γραμμένους στὸ πίσω μέρος τοῦ 1ου
 καὶ στὸ ἐμπρὸς μέρος τοῦ 2ου). Πίνακας, 2 φύλλα. Κείμενο, σελ. 1-563,
 ὅπου καὶ τελειώνει ὁ κώδικας ποὺ περιέχει ὁλόκληρο τὸ Δεύτερο Μέρος
 τοῦ ἔργου (βλ. 6 καὶ 7). Αἴγες ἐλληνικῆς λέξεις μέσα στὸ κείμενο.

11. Σχῆμα καὶ δέσιμο, ὅπως τὸ 4. Δὲν ὑπάρχει οὔτε τίτλος, οὔτε
 ὄνομα συγγραφέα. Στὸ ἐμπρὸς μέρος τοῦ πρώτου φύλλου, τοὺς ἀντι-
 κατασταίνει ἓνας πίνακας, ποὺ μεταφράζει μὲ πιστότατη τυπογραφικὴ
 ἀπόδοση τὸ τέλος τοῦ Erster Band καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ Zweiter Band
 τῶν Συμμίκτων τοῦ Hegel (Vermischte Schriften, herausg. von
 D. Friedrich Förster und D. Ludwig Boumann, Erster Band,
 Berlin 1834, Duncker und Humblot, καὶ Zweiter Band, Ber-
 lin 1835). Πρόκειται γιὰ διβλιοκρισίες τοῦ Hegel πάνω σὲ ὀρισμέ-
 νες ἐκδόσεις τοῦ Solger, τοῦ Jacobi καὶ τοῦ Hamann. Σημειώνω
 πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διβλιοκρισίαν αὐτὴ τοῦ Hegel πάνω στὸν Ha-
 mann, καμμιά ἄλλη μνεία τοῦ «μάγου τοῦ Borrá» δὲν δρῖσκεται
 στὰ χειρόγραφα¹. Δὲν θγαίνει καθόλου ἀπὸ τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ
 Hegel, πὼς ὁ Σολωμὸς εἶχε διαβάσει τὰ ἔργα τοῦ Hamann. Οὔτε
 καὶ μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ Λούντζης διάλεξε τὸ ἄρθρο αὐτὸ γιὰ νὰ
 τὸ μεταφράσῃ γιατί ἤξερε πὼς ὁ Σολωμὸς ἐνδιαφερότανε γιὰ τὸν
 Hamann: ἀντίθετα, μεταφράζει τὰ Σύμμικτα πέρα ὡς πέρα². Μόνο
 ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς προσφέρονται στὰ χειρόγραφα αὐτά, θὰ ἦταν
 λοιπὸν τολμηρὸ νὰ συμπεράνουμε, ὅπως τὸ κάνει ὁ Μαρῖνος Σιγοῦρος,
 πὼς ἡ ἐπίδραση τοῦ Hamann ἐπάνω στὸν Σολωμὸ στάθηκε μεγάλη³.

1. Βλ. ὁμως τὸ 22.

2. Βλ. ὁμως *Αὐτόγραφα Ἔργα*, σ. 405, γράμμα τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὸν Ν. Λούντζη: «Infine ti prego di dare unocchiata alla storia della filosofia di Michelet (o di altro che avesse l'Ermanno), che parlasse di J. G. Hamann di cui bramavo [...]». Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκδοση τῶν Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie τοῦ

Ἐγέλου, φροντισμένη ἀπὸ τὸν C. L. Michelet (1844), ποὺ μεταφράζεται μέ-
 σα στοὺς κώδικες 9 καὶ 18. Ἄς ση-
 μειώσουμε ὅτι αὐτὸ ἀποτελεῖ terminus
 post quem γιὰ τὸ ἀχρονολόγητο χει-
 ρόγραφο μέσα στὸ ὁποῖο βρίσκεται τὸ
 παραπάνω σχέδιο γράμματος.

3. Μαρ. Σιγοῦρος, *Ἀπαντα Σολω-
 μοῦ*, σ. 112: «Ἡ φυσικὴ θρησκευτικὴ
 κλίση τοῦ Σολωμοῦ ἔχει βαθιὰ ἐπηρεα-

Προσθέτω ότι ή διδλοκρισία πάνω στον Hamann δέν είναι καθόλου έγκωμιαστική: «fa meraviglia l' inconcipibile stravaganza dell' autore di quelli Scritti». Τα βιβλία του Hamann είναι «propriamente un' indovinello, che pone il lettore in un lungo fastidio» κλπ.

Η γραφή, άρκετά διακοσμητική στην αρχή, εξελίσσεται προς τή συνηθισμένη μορφή κατά τó τέλος. Είναι πάρα πολύ στρωτή και άραιή. Φαίνεται και πάλι πώς έχει χρησιμοποιηθή μιá «falsa riga» με 19 γραμμές.

12. Δέν υπάρχει τίτλος, ούτε όνομα του συγγραφέα. Σχήμα και δέσιμο, όπως τó 4. Ένα έσώφυλλο λευκό. Κείμενο, σ. 1-413. Μιá σελ. με σύνομο πίνακα, ένα φύλλο άγραφο. Περιέχει τή συνέχεια του 11, δηλ. των Vermischte Schriften του Hegel, Zweiter Band, VI, 7-8. Πρόκειται κι' έδω για διάφορες διδλοκρισίες, άλλες του Hegel, άλλες πάνω στο έργο του. Ίσως έχει χρησιμοποιηθή μιá «falsa riga» από 18-19 γραμμές.

13. Fermenta Cognitionis | di | Francesco Cav. de Baader | — | Primo Quaderno. | — | Berlino, 1822 | Stampato e venduto presso | G. Reimer.

Σχήμα και δέσιμο, όπως τó 4. Είχε κάλυμμα από άσπρο χαρτί, τώρα σχισμένο, με έπιγραφή του Σολωμού: fer. Περιέχει τά έξι τετράδια που αποτελούν τó έργο, τó καθένα με τίτλο, πρόλογο και έπιγραφή. Είναι αριθμημένα χωριστά. Συνολικά τó 13 έχει 212 σελίδες. Ό μεταφραστής, πάντοτε πιστός, χωρίζει τά 6 τετράδια, γιατί δημοσιεύτηκαν ένα-ένα (τó τελευταίο στα 1825). Είναι όμως φανερό από τή διάταξη του κώδικα, πώς ή μετάφραση έγινε χωρίς διακοπές.

Η γραφή μάλλον διαστική. Άφθονες έλληνικές λέξεις και έκφράσεις μέσα στο κείμενο. Ένώ οι κώδικες που αποτελούν τήν «όμάδα του 4», παρουσιάζουν έλαφρές διαφορές στο χρώμα και στο σχέδιο τής μαρμαρόκολλας, οι 11 και 13 είναι δεμένοι με τó ίδιο χαρτί.

Πολλές έλαφρές γραμμές σαν παύλες, με κόκκινο μολύδι, από τó

σθ ή από τόν γερμανό Hamann, που τόν έμελέτησε σέ χειρόγραφη μετάφραση. Έρευνήσα κι' έγώ με προσοχή τó ίδιο χειρόγραφο, κι' έσημείωσα...». Και παρακάτω: «Τό έργο αυτό του Hamann,

στήν ιταλική μετάφραση που χρησιμοποιούσε ό Σολωμός, φέρει τόν τίτλο «Gli Aforismi sul non-sapere» κλπ. Δέν είχε λοιπόν ό Μ. Σιγούρος άλλο κείμενο στα χέρια του.

δεύτερο τετράδιο και έμπρός (λ.χ. σελ. IV, V, 1, 2, 3, 7, 13, 15, 16, 17, 19 κλπ). Έπίσης ή φράση: *Perchè credendo solo a Dio* κλπ. (τετρ. 1, σελ. 53), έχει διορθωθή πάνω από τή γραμμή, μετά τò *Perchè*, με τή λέξη *solo*, γραμμένη με κόκκινο μολύδι. Έπί πλέον, στο 5ο τετρ. σελ. 21, παρατηρούμε, μαζί με μιὰ κόκκινη παύλα από κάτω, πώς πάνω από τή λέξη *inventata* βρίσκεται γραμμένη με κόκκινο μολύδι και ή λέξη *trova*. Η γραφή μαρτυρεί, χωρίς αμφιβολία, πώς είναι από τò χέρι του ποιητή.

14. Χωρίς τίτλο. Χωρίς όνομα του συγγραφέα. Χωρίς πίνακα.

Σχήμα και δέσιμο, όπως τò 4. Ένα έξώφυλλο. Σελίδωση 1-348, με αριθμούς μόνο στις γραμμένες σελίδες, αλλά συμπεριλαμβάνονται στο λογαριασμό και οι άγραφες σελίδες μεταξύ των διαφόρων κειμένων. Τò τελευταίο κείμενο χωρίς σελίδωση (23 φύλλα). Κενά: σελ. [46], [172-182], [184]. Περιέχει από τò VIII. 3 ως τò 9, 14, A, των Συμμίκτων του Hegel (6λ. 11, 12, και παρακάτω 15). Η μετάφραση τελειώνει στη μέση μιὰς φράσης στο κάτω τής τελευταίας σελίδας. Δεν έχει αποσπαστή τίποτα από τόν κώδικα. Πρέπει λοιπόν νά θεωρήσουμε πιθανόν πώς ή μετάφραση ακολουθούσε σέ άλλο κώδικα που έχει χαθή.

Γραφή όμαλή με «*falsa riga*» από 20 γραμμές.

15. Χωρίς τίτλο ή όνομα του συγγραφέα.

Σχήμα και δέσιμο, όπως τò 4. Ένα έξώφυλλο. Κείμενο, σ. 1-412. Πίνακας, 2 φύλλα χωρίς σελίδωση. Περιέχει τὰ Σύμμικτα του Hegel από (Zweiter Band) IV, 9, ως VIII, 2. Οι τρεις λατινικές διαλέξεις τής παρ. VI έχουν κι' αυτές μεταφραστή στα ιταλικά.

«*Falsa riga*» από 20 γραμμές.

16. Χωρίς τίτλο.

Σχήμα, δέσιμο, κάλυμμα, όπως τò 4. Για τò κάλυμμα χρησιμοποιήθηκε ένησημος χάρτης με ύδατογράφημα και δυò σφραγίδες. Η μιὰ είναι άπλό τύπωμα με τυπογραφικό μελάνι. Η άλλη είναι έκτυπο, χωρίς μελάνι, με τήν έπιγραφή: *United States of the Ionian Islands, 1844*. Δεν φαίνεται πιθανό πώς τò ένησημο χαρτί αντικατέστησε προηγούμενο έξώφυλλο, γιατί τò δέσιμο από κάτω έχει διατηρηθή σέ πάρα πολύ καλή κατάσταση και δεν υπάρχει τò παραμικρό σημάδι τριβής. Δηλαδή τò βιβλίο προστατεύτηκε άμέσως με τò ένησημο έξώφυλλο. Άρα,

ή μετάφραση ἔγινε περίπου τὸ 1844. Ἕνα ἐσώφυλλο. Κείμενο, 1-301. Πίνακας, μιὰ σελίδα.

Περιεχόμενα. Ἀντιγράφω περιληπτικά τὸν πίνακα :

Gli Artisti, di Schiller.

Le Xenie mansute (γρ. mansuete) di Goethe. [—].

Fisiologia [—]. Il Sonnambulismo del Prof. Fr. Fischer, Volume Primo, Il Sonnambulare, e la Visione. 1839.

Filosofia [—]. Sull'Essenza ed il Significato della Speculativa Filosofia e Teologia nel tempo presente, con particolare riguardo alla Filosofia della Religione [—] Del Dottor Sengler [—] 1837.

Fisiologia [—] Il Sonnambulismo del Prof. Fr. Fischer, 1839. Vol. 2.

Τὰ τρία τελευταῖα κείμενα δὲν εἶναι μεταφράσεις ἔργων, ἀλλὰ βιβλιοκρισίες. Ἄν ἀποδειχτῇ πὼς εἶναι παρμένες ἀπὸ διάφορα περιοδικά, ὅπως φαίνεται, τότε θὰ ἀποτελέσουν ἐνδειξη πάνω στὸ τί ἤθελε νὰ διαδάσῃ ὁ Σολωμός, ἢ, ἴσως, στὸ τί προτιμοῦσε ὁ Λούντζης.

17. Χωρὶς τίτλο οὔτε ὄνομα τοῦ συγγραφέα.

Σχῆμα, ὅπως τὸ 8. Τὸ δέσιμο ὅμως διαφορετικό, ὁλόκληρο ἀπὸ χαρτόνινο κάλυμμα, μὲ κολλημένη πάνω του μιὰ μαρμαρόκολλα καστανόχρωμη. Στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ πίσω ἐξώφυλλου, ἕνα τετράγωνο χαρτί ἄσπρο 3X3 ἐκ. μ. περίπου εἶναι κολλημένο, μὲ τὴν ἐπιγραφή 64, τὸ μέλανι ἴσως μεταγενέστερο. Πάνω σ' αὐτὸ στηρίζεται ὁ Μαρ. Σιγοῦρος γιὰ νὰ ὑποθέσῃ πὼς οἱ κώδικες ἦτανε τουλάχιστο 64. Ἕνα ἐσώφυλλο. Σελίδωση 170-337. Πίνακας, 1 σελ., 17 λευκά φύλλα. Περιέχει τὸ τέλος τῆς πρώτης καὶ ἔλη τῇ δεύτερῃ διατριβῇ τοῦ Hegel, τῆς σειρᾶς στὴν ὁποία ἀνήκει καὶ ἡ διατριβὴ ἡ μεταφρασμένη στὸ 8. Ἀπὸ τῇ σελίδωση τῶν δύο σωζομένων κωδίκων συμπεραίνουμε πὼς εἶχαν μεταφραστῇ οἱ τέσσερες διατριβές.

Νομίζω πὼς ἡ ἀπόλυτη ἀντιστοιχία στὴν τυπογραφικὴ διάταξη τοῦ τίτλου τῆς δεύτερης διατριβῆς ποὺ θρῖσκεται στῇ σελ. 235 τοῦ κώδικα, μὲ τὸν τίτλο τῆς στὴν ἔκδοση τοῦ Βερολίνου τοῦ 1845, ἀποτελεῖ ἰδιόρρυθμη ἴσως, μὰ καὶ ἱκανοποιητικὴ ἀπόδειξη, πὼς ὁ Λούντζης χρησιμοποίησε κι' αὐτὴ τὴν φορὰ τὴν ἔκδοση αὐτὴ (φαίνεται ἐπὶ πλέον ὅτι ἡ ἔκδοση αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη, ὕστερα ἀπὸ τὴν δημοσίευση τοῦ 1801):

Differenza dei Sistemi di Filosofia di Fichte e di Schelling in Rapporto ai Saggi di Reinhold per una facile Rivista dello Stato della Filosofia al Principio del Secolo decimo nono, sezione 1 ^a . (Per la prima volta pubblicata nel 1801)	Differenz des Fichte'schen und Schelling'schen System der Philosophie in Beziehung auf Reinhold's Bei- träge zur leichtern Uebersicht des Zustandes der Philosophie zu Anfang des neuenehnten Jahrhunderts, Istes Heft. (Zuerst erschienen 1801)
--	--

Φαίνεται λοιπόν πώς οί μεταφράσεις τοῦ 17 καὶ τοῦ 18 ἔγιναν περίπου τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τις ἄλλες μεταφράσεις ἀπὸ ἔργα τοῦ Ἑγέλου (πράγμα ἐπὶ πλέον πολὺ πιθανόν).

18. Τίτλος: D. Schelling. Χωρὶς ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Χωρὶς πίνακα. Σχῆμα, ὅπως τὸ 4. Ἄδετο. Χωρὶς ἐσώφυλλο. Σελίδωση 1-75. 13 λευκὰ φύλλα + 1 φύλλο σχισμένο ἀνάμεσα στὰ λευκὰ.

Περιέχει τὸ τέλος τῶν ἐγελιανῶν Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. (Dritter Band, Dritter Theil, Dritter Abschnitt [—] «D. Schelling. F. Resultat». Πολὺ πιθανὸν νὰ τὸ εἶχε μεταφράσει ὁ Λούντζης ἀπὸ τὴν ἴδια ἐκδοση ἀπὸ τὴν ὁποία μετέφρασε ἄλλα κεφάλαια μὲς στὸ 9^ο.

19. Occident - Orientale | Divano | In dodici Libri. | Di Goethe.

Σχῆμα καὶ δέσιμο, ὅπως τὸ 4. Μία σελίδα μὲ τίτλο. Κείμενο, σ. 1-361. Σελ. 362-3 ἄγραφες ἀλλὰ ἀριθμημένες. Πίνακας, σ. 364-365. Σελ. 366-[367], «Dagli Annali di Goethe».

Ἀντιγράφω τὸν πίνακα :

Occident-Orientale Divano (μὲ 8 λα τὰ βιβλία ποὺ τὸ ἀποτελοῦν).
L'Eterno giudeo.

La Festa della Fiera di Bagatelle (ὡς σελ. 191).

1. Βλ. κώδικες ἀριθ. 9 καὶ 11 9 καὶ 18 νὰ ὀφείλεται σὲ παράκληση
ὑποσ. 2. Ἰσως ἢ μετάφραση τῶν ἀριθ. τοῦ Σολωμοῦ.

Massime e Riflessioni. Sezione Prima (κλπ. ὡς τὴν 6η) (ὡς σελ. 225).

Relativamente al suo Rapporto con Schiller (σελ. 332).

Dagli Annali di Goethe. Sopra Manzoni (σελ. 333)-Cotzebue (singol. Biograf.) (σ. 334).

Papadopoulos (Annali) (σ. 338). Sopra Byron (σ. 339). Significato dell' Individuo (σ. 340). Sopra Byron (σ. 341). Sul Divano (σ. 342). Intorno a Schiller (σ. 342). [Intorno] a Benjamin Constant (σ. 342). Poesia epica e drammatica (σ. 343). Poema didattico (σ. 348). Sansculottismo letterario (σ. 352).

Ἀκολουθεῖ μετὰ τὸ χέρι τοῦ Σολωμοῦ ἡ προσθήκη: Grossi...366.

Μέσα στὸν κώδικα βρίσκεται ἓνα μισὸ φύλλο χαρτί. Στὸ πάνω μέρος ἀπὸ ἄγνωστο χέρι: «tirano tutto giù nel debole e nel lamentevole». Ἴσως νὰ πρόκειται γιὰ κρίση τῆς ρομαντικῆς σχολῆς.

20. Novalis | — | raccolto da | Lodovico Tieck | e Federico Schlegel.

Σχήμα: 17X24 ἐκ. μ. Δέσιμο, μετὰ ράχη καὶ γωνιὲς ἀπὸ δέρμα μετὰ διακοσμητικὴ ἐπιχρύσωση, πλευρὲς θαμμένες μπλέ. Σελ. 1-2: Πρόλογος. Σελ. 3-262: Κείμενο. Χωρὶς πίνακα.

Περιεχόμενα: Enrico di Offerdinga - Scritti di Novalis, Parte Seconda: Inni a la Notte, Canti Sacri καὶ Poesie Varie. I. Scolari di Sais (σελ. 70) - Frammenti di vario contenuto. I. Filosofia e Fisica (σελ. 106). II. Ἑστική καὶ Letteratura. Dialoghi (σ. 128). III. Osservazioni morali (σελ. 147).

Εξάτρητο διὰ ἓν βιβλίο τὴν γερμανικὴν λογοτεχνία τοῦ Wolfgang Menzel. Seconda parte sull'arte (μὴ σελίδα, πάνω στὸ Novalis, σ. 164).

Giorgio, Guglielmo, Federico Hegel, Lezioni sull' Estetica pubblicate dopo la sua morte (σελ. 167). Idea del bello dell'arte ossia 1° Ideale.

Ψιλή, πυκνὴ γραφή, ὅπως καὶ παρακάτω στὰ 21 καὶ 23.

21. Χωρὶς τίτλο.

Σχήμα καὶ δέσιμο, ὅπως τὸ 20. Ἐσώφυλλο. Πίνακας. Κείμενο, σελ. 1-366. Ἐνα φύλλο λευκό.

Περιέχει κείμενα διαφόρων συγγραφέων. Ἀντιγράφω περιληπτικὰ τοὺς τίτλους:

Menzel, Sulla filosofia della letteratura tedesca.

Fichte, πέντε διαλέξεις.

Schiller, Lettere di Giulio e Rafaele.

Schelling, Quattordici lezioni sul metodo dello studio academico, και μιὰ διάλεξη sul rapporto delle arti formanti alla natura.

Fichte, Alcune sue lettere.

Rahele Varnhagen, Alcune sue lettere - Pensieri staccati.

Goethe, La Natura in aforismi. Il tentativo come mediatore del sogto e del ogto.

Fichte, Indicazione d'una vita beata, varie lezioni.

Hegel, Rapporto della filosofia di natura colla filosofia.

Goethe, Epoche dello spirito.

Schelling, Principj della filosofia dell'arte.

Schiller, Sul sublime.

Kant, Sul sublime (ἀπὸ τὴν Κριτικὴ τῆς Αἰσθητικῆς).

Menzel, Sulla natura dalla letteratura tedesca (μελετάει τὴ φιλοσοφία τοῦ Schelling).

Hegel, L' introduzione all'estetica. Divisione nella medesima.

Ἀκολουθεῖ στὴν τελευταία γραμμὴ ἢ σημείωση: seguita la prima parte nell' altro libro. Καὶ πραγματικὰ εἶδαμε πὼς ἡ ἀρχὴ τῶν μαθημάτων τῆς Αἰσθητικῆς δρίσκεται μέσα στὸ 20.

Φαίνεται μάλλον πιθανὸ πὼς δὲν πρόκειται γιὰ μετάφραση βιβλίου ἀλλὰ γιὰ σύμμικτα ποὺ διάλεξε ὁ ἴδιος ὁ Λούντζης, ἴσως ὀρισμένες φορές μὲ παράκληση τοῦ Σολωμοῦ.

22. Χωρὶς τίτλο.

Σχῆμα 10X12,5 ἐκ. μ. Δέσιμο μὲ ράχη ἀπὸ πράσινο δέρμα. 50 φύλλα χωρὶς σελίδωση. 3 φύλλα ἄγραφα. Ἕνα σονέτο τοῦ Gugl. Stella πάνω στὸν Foscolo στὸ ἐμπρὸς μέρος τῆς τελευταίας σελίδας, καὶ στὸ πίσω μέρος 6 στίχοι ἐλληνικοί, γραμμένοι μὲ μολύδι.

Στὸ ἐμπρὸς μέρος τῆς πρώτης σελίδας, οἱ ἐξῆς στίχοι τοῦ Γκαίτε γραμμένοι μὲ γοτθικὴ γραφὴ. (Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ Α. τὴ γράφει μὲ τὴ μεγαλύτερη εὐκολία):

Ein sicherer Geist erhebt es von der Erden

Das leise Wort, es kann nicht stille stehn.

Zu klaren Tönen muss die Rede werden

Die, wie des Herzens Takt, zum Herzen gehn.
 Es zieht, wie der Duft die stillen Herden
 Die sich entrückt auf Balsamauen sehn;
 Und wie es weicht in schön-und schönre Ferne
 So nahen wir gelockt und folgen gerne.

Στὸ πίσω μέρος τῆς σελίδας, δύο φράσεις τοῦ Saint-Martin: Lo studio e il pensiero sono un' affare di bisogno per mè, e non un' affare di vanità. Io non ho sufficienti conoscenze per adulare il mio orgoglio scientifico, ma mi trovo male lasciando il mio spirito a digiuno. Ecco il mio gusto per gli studj. Καὶ ἀπὸ κάτω ἓνα γνωμικὸ τοῦ Γκαίτε: Svanisca pure la memoria, quando il giudizio non manca al momento.

Τὰ τρία χωρία, χωριστὰ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα περιεχόμενα, ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος ὁμολογίας πίστεως, μιὰ εἰσαγωγή, θὰ ἔλεγα. Ὑστερα ὁ κώδικας περιέχει σκέψεις, παραγράφους καὶ γνωμικὰ ἀπὸ πολλοὺς συγγραφεῖς. Συνήθως ὁ Λ. ἀντιγράφει ὁλόκληρη σειρὰ ἀποσπασμάτων ἑνὸς συγγραφέα, μὲ τὸ ὄνομά του, ἢ ἄλλες φορές «il medesimo», κάτω ἀπὸ τὸ κάθε ἀπόσπασμα. Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου δίνεται σπάνια. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπιγραφή στὴ γερμανικὴ, ἢ ἰταλικὴ χρησιμοποιεῖται πάντοτε.

Ἀναφέρω τὰ ὀνόματα ὅπως παρουσιάζονται μέσα στὸ σημειωματάριο (πολλὰ ὀνόματα συναντιοῦνται ἐπανειλημμένα): Goethe, Saint-Martin, Fichte, Schiller, Novalis, Schelling, R. Varnhagen, Jacobi, Böhme, Hegel, Menzel, ἀλληλογραφία Zelter-Goethe, Angel[us] Siles[ius] (=Johann Scheffler), Hamann, Heine (Ist. della lett.), La Martine, Dumas (impres), Krüder, G. Sorad, E. Sue, Vauvenargues, Cooper, Feda Bremer, (Schizzi di) Hernell, Teofo Gautier, F. Soulié (διορθ. ὕστερα Soulier), Foscolo, Cantù, Anonimo, Pascal, Balzac, V. Hugo, Chateaubriand, d' Arlincourt, Bulwer, L. Tieck (ὅπως γράφει πάντα), Souvestre, Berthoud, Cottin, Eug. Maestrazzi, J. P. Richter, Hildreth, B. Howe, Guerrazzi, Areglio, Dufau, Méry, Reybaud.

Ἀπὸ τοὺς 6 στίχους στὸ τέλος ἀντιγράφω μόνο ὅσους διάβασα: ... ο πόσο γλυκὰ | Διὰ τὸ στολίζει | Σεμνὴ παρθενία | Στὸν ὕπνο του βλέπει | ——— ζώῃ.

Πλὴν στὰ ὀνόματα μεγάλων συγγραφέων βρίσκονται καὶ ἄλλα ποὺ δὲν εἶναι σήμερα γνωστά, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πολλῶν Γάλλων πρὸ πάντων, ἀλλὰ καὶ Ἀμερικανῶν δημοσιογράφων καὶ μυθιστοριογράφων,

σάν του Melchior Frédéric Soulié (1800-1847), του Souvestre (1806-1854), του Richard Hildreth, γεννημένου στο Massachusetts το 1807, του Pierre-Armand Dufau (γενν. 1715), του Ch. Victor Péro, vicomte d'Arlincourt (1789-1865), του Joseph Méry (1798-1865), του Marie-Roch-Louis Reybaud (1799-1879), του Samuel-Henri Berthoud (1804-1891), και της Marie Risteau, dame Cottin (1770-1807).

Τὰ πιό πολλά χωρία ὁμως περιέχουν μιὰ ἠθικὴ ἢ θρησκευτικὴ σκέψη (υπάρχουν λ.χ. πολλά ὀνόματα μυστικιστῶν). Ἀκόμα καὶ μέσα στὶς λογοτεχνικὲς παραθέσεις φαίνεται μιὰ ἔντονη κλίση πρὸς τὰ θρησκευτικά. Ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸν Dumas, ἕναν συγγραφέα καθόλου θρησκο, ξεχωρίζεται ἡ μόνη θρησκευτικὴ του μαρτυρία.

Ἡ γραφὴ λεπτή, ψιλή, μὲ ἔντονη κλίση, οἱ γραμμὲς πυκνές. Μετὰ ἀπὸ τὶς παραθέσεις τοῦ Hugo, ἡ χρονολογία: 25 Marzo 1849.

Μ᾽ ὅλο πού τὸ σημειωματάριο θρίσκεται μαζί μὲ τὶς μεταφράσεις πού ἔχουν γίνει γιὰ τὸν Σολωμό, δὲν εἶναι βέβαιον στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἂν ὁ Λούντζης τὸ ἔστειλε ποτὲ στὸν ποιητὴ. Ξέρουμε ὅτι τοῦ μετέφραζε ἀπὸ τὰ γερμανικά, ἀλλὰ στὸ σημειωματάριο αὐτὸ οἱ Γερμανοὶ συγγραφεῖς ἀποτελοῦν μειοψηφία. Τὴν πρώτη ἐπιγραφὴ σὲ γοτθικὴ γραφὴ, δὲ θὰ μπορούσε καὶ νὰ τὴ διαδάσῃ ὁ ποιητής. Τὰ τρία εἰσαγωγικά κείμενα διαδίδονται σάν ὁμολογία πίστεως καὶ αὐτοδικαίωση τοῦ Λούντζη γιὰ τὸ σημειωματάριο πού κρατᾷ. Ἐπὶ πλέον, γιὰ νὰ θέλῃ νὰ διαδιδάσῃ στὸν Σολωμό τὴν πληροφορία πὼς ἄρχιζε νὰ διαδίδῃ τὸν Chateaubriand στὶς 25 Μαρτίου 1849;

Ὁ γλωσσομαθὴς Λούντζης, ἂν ἤθελε τὸ σημειωματάριο γιὰ δική του χρῆσιν, θὰ μπορούσε βέβαιον νὰ ἀντιγράψῃ τὰ κείμενα στὴ γλώσσα τοῦ πρωτότυπου. Ἡ ἰταλικὴ ὁμως ἦταν ἡ γλώσσα στὴν ὁποία συνήθως ἐκφραζόταν.

Ἡ γνώμη μου εἶναι πὼς τὸ σημειωματάριο δὲν στάλθηκε ποτὲ στὸν Σολωμό, ἀλλὰ ἔμεινε στὰ χαρτιά τοῦ Λούντζη. Ὅταν ἡ οἰκογένεια Λούντζη κληρονόμησε τὴ βιβλιοθήκη τοῦ ποιητῆ, ὅλοι οἱ κώδικες τοποθετήθηκαν μαζί. Ὅπως δὴποτε, τὸ σημειωματάριο μᾶς προσφέρει πολὺτιμα στοιχεῖα πάνω στὰ ἀναγνώσματα τοῦ Λούντζη.

1. Ὁ Λούντζης ἄφησε κι' ἄλλο σημειωματάριο, πού περιέχει (ὅπως μοῦ γράφει ὁ κ. Χ. Α. Ζώης) «ἀποφθέγματα

καὶ ῥητά, πεζὰ καὶ ἑμμετρα, εἰς τὴν ἰταλικήν, τὴν γερμανικήν, τὴν δανικὴν τὴν ἑλληνικὴν κλπ.».

23. Opere di Federico di Hardenberg | detto | Novalis | — |
Tomo secondo | parte seconda.

Σχήμα 9,5X12. Δέσιμο με ράχη από δέρμα και επιχρυσώσεις.

151 φύλλα αριθμημένα και γραμμένα μόνο στο εμπρός μέρος, έπειδή ή ποιότητα του χαρτιού δέν έπιτρέπει τή χρήση και στο πίσω. Χωρίς πίνακα.

Περιέχει: A Novalis, di Federico Schlegel (μιά σελίδα) και μετά Framenti[—] 1. Filosofia e Fisica, 2. Estetica e Letteratura. Δυό φύλλα σχισμένα μετά τή Φυσική, προτού νά γραφτῇ τὸ κείμενο. Με τήν εξαίρεση τοῦ κειμένου τοῦ Schlegel, όλα τὰ περιεχόμενα βρίσκονται και στο 20. Οί μεταφράσεις ὅμως εἶναι διαφορετικές.

24. Dalle Opere di Göthe.

Annali ovvero | Quaderni di giorno e d' Anno | come | Integrazione delle mie antiche Conoscenze. | da 1749 sino a 1822.

Σχήμα, ὅπως τὸ 4. Λεῖπει τὸ μπροστινὸ ἐξώφυλλο. Κείμενο, σελ. 1-49. Δυό φύλλα ἄγραφα + 1 φ. ἄγραφο, σχισμένο. Χωρίς πίνακα. Τὸ τελευταῖο κείμενο εἶναι τοῦ 1794.

*
* *

Θά ἐξετάσουμε τώρα σύντομα τή γλώσσα τῶν μεταφράσεων. Ὁ Λούντζης δέν θέλει νά κάνῃ ἔργο λογοτεχνικῆς ἀξίας: In se riflesso essere, Craniodottrina, ξε- αὐτὸ iparetizzazione. Πολλές φορές ὅμως ή ιδιορρυθμία τῆς μετάφρασης ὀφείλεται στο πρωτότυπο: la Scientificabilità della Religiosità. Ξέρουμε ἐξάλλου πὼς ὁ Σολωμός ἔτσι: τίς ἤθελε!

Υπάρχουν πολλά ὀρθογραφικά λάθη, κυρίως στὰ διπλὰ σύμφωνα (βλ. λ.χ. τοὺς τίτλους τῶν κωδίκων). Ὡστόσο οἱ κώδικες διαβάζονται γενικά χωρίς δυσκολία. Σὲ ὀρισμένους ἀπ' αὐτοὺς ή μετάφραση εἶναι χειρότερη καί, ὅπως φαίνεται, ή κακή γλώσσα συμβαδίζει με τήν ἀμέλεια τῆς γραφῆς. Ἐτσι ἐδῶ πολλές ἐλληνικὲς λέξεις και ἐκφράσεις βρίσκονται σπαρμένες μέσα στο ἰταλικὸ κείμενο, ἐνῶ εἶναι λιγοστὲς στοὺς κώδικες με τήν καλύτερη μετάφραση.

Πολλά παραδείγματα λ.χ. στο 8:

σ. 517: Da a Kant lo spettacolo ridicolo, che l'uno ἀρμέγει τὸν τράγο και ὁ ἄλλος θαστάει τὸ κόσκινο.

1. Βλ. Α. Πολίτη, *Γύρω στο Σολωμό*, σ. 236: «La traduzione è fedele e non bella, ma quando piace a voi» κλπ. (ἀπὸ τὸ χφ 3092 ΕΒΕ).

σ. 580: Opposizioni ovvero Χωρατάδες di guerre con una Μοῖτρα finta.

σ. 583: Vedevano τὰ φυτεμένα χωράφια che essi ἐφύτευαν nel Deserto.

σ. 588: Il suo tuono ἡχολογáει colpito da uno Strano, ma non da se: ἡ γέψις δὲν γεύεται, 1°Odorato δὲν ὀσφραίνεται.

σ. 607: Quanta ὁ Καραδοκύρης dell'Opinione.

σ. 613: Si muova κάτω fra gli opposti - ora fa τζακίσμα καὶ ξέσχισμα con Contrapeso.

Τὰ περισσότερα ὅμως στὸ 13. Περιορίζομαι σὲ μιὰ περικοπή: (Τετρ. 4, σελ. 35): Tormento, tormentare, ἀναδρύζω, qualità, δράζω, ovvero nello Σφίξιμο, come possiamo vedere nelle creature, che la medesima [—] prende il suo Archi-stato στὸ Πνίξιμο, στὸ Σάπημα etc., e che ἡ Μίτρα πρέπει νὰ ράιση (il Tormento - d'Angustia deve essere rotto e tolto), come si vede στὸ Σπόρο, perchè la Vita essenziale πρέπει νὰ πρασινίση, da un siffatto Rompere κλπ.

Στὸ 13 συμβαίνει πολλές φορές μιὰ ἑλληνικὴ μετάφραση νὰ βρίσκει γραμμένη πᾶν ἀπὸ τὴν ἰταλική, σὰν νὰ ἀποτελοῦσε ἐξήγηση. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι στίς περιπτώσεις αὐτὲς βρίσκεται συχνὰ μιὰ κόκκινη παῦλα ἀπὸ κάτω:

Τετρ. 1, σελ. 53: questa sollicitazione alla Fede è dono [il cui ammettere è nostro Fare] [τὸ Δέξιμο τοῦ ὁποίου εἶναι δουλειὰ δική μας].

2,2: questa necessità [dura] [δαστάει] ancora.

2,55: [Ma se questo avvenisse] [Ἄνίσως τοῦτο ἀκλουθοῦσε].

3,58: che ogni Αὐτο-fondazione o Αὐτο-iparctizzazione [viene in termine col] [vient à bout (κατορθώνεται)].

Ὁ Λούντζης γράφει τὴ δημοτικὴ, μὲ πολλοὺς τύπους ζακυνθινούς φυσικά. ("Ὡς προσθέσουμε, ἀπὸ διάφορους κώδικες, ἀκόμα καὶ: ἀπὸ μέσα ὄξου, σκόνεται ἀπάνου, πνέμα, γύρεμα, φλέξιμο, λυόσιμο, ρηχιά, ρηχάδα).

Γιὰ τὸν 25ο κώδικα ὁ κ. Α. Πολίτης μᾶς πληροφορεῖ πὼς ἀποτελεῖται ἀπὸ διάφορα τετράδια καὶ φύλλα, ποὺ δέθηκαν ἀργότερα. Ὁ κώδικας αὐτὸς δὲν πέρασε ἀπὸ τὴν κοπτικὴ μηχανή. Ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους κώδικες ὅμως, ὅσοι εἶναι χαρτόδετοι δὲν ἀποτελοῦνται ἀπὸ τετράδια γραμμένα χωριστὰ καὶ δεμένα ἀργότερα. Πραγματικά, καμιά μετάφραση δὲν σταματᾷ ποτὲ στὸ τέλος ἐνὸς τετραδίου. Ἐπὶ πλέον,

οί κώδικες αὐτοὶ πέρασαν στὴν κοπτική μηχανή, καὶ μ' ἔλο πού ὁ Λούντζης γράφει ὡς τὴν ὑστατὴ ἄκρῃ τῆς σελίδας, οὔτε μιὰ φορὰ σὲ ὅλους δὲν μπορέσαμε νὰ θροῦμε ἔστω καὶ ἓνα μοναδικὸ στοιχεῖο κομμένο μὲ τὸ μαχαίρι¹.

*
* *

Πόσοι κώδικες γράφτηκαν ; Στους 25 πού ξέρουμε πρέπει νὰ προσθέσουμε : 1 κώδ. μετὰξὺ 1 καὶ 2, 1 μετὰ τοὺς 4 καὶ 5, 1 πρὸς τὸ 6, 2 τῆς σειρᾶς 8-17, 1 μετὰ τὸ 14. Δηλαδή, ἄλλοι 6 κώδικες τουλάχιστο ἔχουν χαθῇ.

Εἶδαμε πὼς ἄλλες σειρὲς φαίνεται πὼς εἶναι λειψές, καὶ μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, ὅσα ἔχουμε στὴ διάθεσή μας, πὼς γράφτηκαν περίπου σαράντα. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες σειρὲς πού ἔχουν χαθῇ ἐντελῶς. Ὁ κ. X. Ζώης μὲ βεβαιώσε ὅτι οἱ κώδικες ἦταν περισσότεροι πρὶν ἀπὸ τὶς καταστροφές. Οἱ ἐνδείξεις αὐτὲς μᾶς ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα, ὅτι μπορούσαν ἴσως νὰ ἦταν 64 οἱ ἀρχικοί, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Μαρτίνος Σιγοῦρος.

Αὐτὸ ὅμως σημαίνει πὼς ὁ Σολωμός δὲν εἶχε θυσιστη πάρα πολὺ βαθιὰ στὴ γερμανικὴ φιλολογία καὶ φιλοσοφία, πρὶν ἀρχίσῃ ὁ Λούντζης νὰ τοῦ ἐτοιμάξῃ τὶς μεταφράσεις. Ὁ ἴδιος ἐξᾴλλου μᾶς βεβαιώνει πὼς ὁ ποιητὴς μυήθηκε στὴ γερμανικὴ σκέψη ἀπὸ τὶς μεταφράσεις του², καὶ ἡ τεράστια μεταφραστικὴ ἐργασία πού σῶζεται εἶναι μιὰ ἀποδείξι πάνω σ' αὐτό.

Ὁ Σολωμός βέβαια δὲν θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀμαθὴς τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας. Εἶναι ἀποδειγμένο λ.χ. πὼς ἤξερε τὸν πρῶτο Faust καὶ πὼς τὸ 1830 κιόλας ἤθελε νὰ διαβάσῃ ὀρισμένα ἔργα τοῦ Σίλλερ καὶ τὰ λυρικά τοῦ Matthison³. Ἐπὶ πλεόν ἐνδιαφερόταν ἀπὸ τότε γιὰ τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία, ἀφοῦ ζητοῦσε ἓνα ἔργο τοῦ Schlegel. Ἀναμφισβήτητα θὰ ἤξερε καὶ ἄλλα γερμανικὰ ἔργα. Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι παραπάνω ἀπ' ὅ,τι διάβαζε ὁ μέσος διανοούμενος. Ἡ μετάφραση μάλιστα τῶν λυρικῶν τοῦ Matthison ἀπὸ τὸν Bellati ἦταν πολὺ διαδεδο-

1. Ἴσως ὅμως νὰ ἦταν ἄδετοι στὴν ἀρχὴ οἱ κώδικες, καὶ τὸ δέσιμο μὲ χαρτόνι νὰ ὀφείλεται στὸ Σολωμό. Ὁ κώδικας 3092 τῆς ΕΒΕ καὶ οἱ κώδικες τῆς ομάδας τοῦ 4 ἔχουν τὸ ἴδιο δέσιμο.

2. Ὅτι δὲν μυήθηκε ἀπὸ τὸν Μενά-

για ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν Α. Πολίτη, στὸ *Γύρω στὸ Σολωμό*, σ. 231. Ὅτι μυήθηκε ἀπὸ τὸν Λούντζη βγαίνει ἀπὸ τὸ γράμμα του δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Ντ. Κονόμο, *Σολωμικά*, σ. 62.

3. Βλ. *Γύρω στὸ Σολωμό*, σ. 231, γράμμα τοῦ Besenghi degli Ughi

μένη στην Ίταλία, και δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ συμπεράνουμε, ἐπειδὴ ζητάει τὸ βιβλίο αὐτὸ τὸ 1830, ὅτι ὁ Σολωμὸς ἦταν ἀπὸ τότε τόσο ἐνήμερος τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας, ὥστε νὰ ξέρη ἀκόμα καὶ τοὺς δευτερεύοντες Γερμανοὺς συγγραφεῖς. Δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ θεωρήσουμε πὼς ἡ γερμανικὴ ἐπίδραση ἦταν τότε ἐξαιρετικὰ σοβαρὴ.

Πότε λοιπὸν μυήθηκε στὴ γερμανικὴ σκέψη;

Ἄργά, μᾶς θεβαιώνουν οἱ καλύτεροι μάρτυρες, Λούντζης καὶ Πολυλάς.

*
* *

Ἄς προσπαθήσουμε τώρα νὰ χρονολογήσουμε τοὺς κώδικες¹. Πρῶτα-πρῶτα ἔχουμε τὴ μαρτυρία τοῦ Λούντζη, ὅτι ὁ ἴδιος στὴ Ζάκυνθο μετέφραξε προφορικὰ καὶ πρόχειρα, γιὰ τὸν ποιητὴ, μόνο ἀποσπάσματα ποὺ εἶχε ἀποστηθίσει ἀπὸ τὴ γερμανικὴ ποίηση, ὅταν πηγαίνανε μαζί γιὰ περίπατο². Ἀρχισε νὰ γράφῃ γιὰ τὸν Σολωμό, μόνο ὅταν εἶχε φύγει αὐτὸς γιὰ τὴν Κέρκυρα. Δηλαδὴ τὰ ἔργα τῆς Ζακύνθου δὲν εἶναι μολυσμένα ἀπὸ καμιά (ὅπως τὸ θέλουνε μερικοὶ) γερμανικὴ θολότητα.

Δὲν ξέρουμε ἂν ὁ Λούντζης ἦταν σὲ θέση ν' ἀρχίσῃ τὸ μεταφραστικὸ του ἔργο ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφίξή τοῦ Σολωμοῦ στὴν Κέρκυρα. Τὸ λεξικὸ τοῦ Ζῶη γράφει πὼς ὁ Λ. ἐγύρισε στὴν Κέρκυρα ἀπὸ τὰ ταξίδια του στὴ Γερμανία τὸ 1838, μαθητὴς τοῦ Hegel καὶ τοῦ Schelling, καὶ ὅτι δὲν ἔμεινε πολὺν καιρὸ τότε στὴν Κέρκυρα, ἀλλὰ ἔκανε ἄλλα ταξίδια. Δὲν μᾶς λείει ὅμως πότε ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἑπτάνησο γιὰ τὴ Γερμανία. Ξέρουμε ἐξάλλου πὼς ὁ Λούντζης ἦταν στὴ Ζάκυνθο τὸ 33, τὸ 35 καὶ τὸ 36 (Γύρω στὸ Σολωμό, σελ. 229-230). Θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἦταν μαθητὴς τοῦ Ἐγέλου, ἂν ἔφυγε γιὰ τὴ Γερμανία μόνο τὸ 1836, γιατί ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος πέθανε τὸ 1831. Δὲν ἔχουμε, ὅσο ξέρω, καμιά θετικὴ μαρτυρία ὅτι πῆγε γιὰ σπουδὲς στὴ Γερμανία στὴν ἐφηδική του ἡλικία. Μᾶς εἶναι λοιπὸν δύσκολο νὰ στηριχθοῦμε πάνω στὶς ἀντιφατικὲς ἢ ἀνεπαρκεῖς βιογραφικὲς πληροφορίες ποὺ ἔχουμε, γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῶν μεταφράσεων.

Ὑπάρχουν μεντεῖς στὴν ἀλληλογραφία, ὅτι εἶχε ἀρχίσει ὁ Λούντζης τὴ μεταφραστικὴ του ἐργασία περίπου τὸ 1835 κιόλας (Γύρω στὸ Σολωμό, σελ. 229-230). Τὰ γράμματα ποὺ ξέρουμε ὅμως δὲν μιλάνε γιὰ τίς μεταφράσεις ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν ἐδῶ³.

1. Ὁ Μαρ. Σιγοῦρος δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ χρονολογία τῶν κωδίκων.

2. Βλ. Μαρ. Σιγοῦρου, Ἀπαντα Σο-

λωμοῦ, σ. 96, ἡ Βῆμα 28 Ἰουλ. 1956.

3. Ὁ Α. Πολίτης ἀναφέρει 3 γράμματα τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὸν Δημή-

Μπορούμε νὰ προσχεδιάσουμε μιὰ προσωρινή χρονολόγηση, μὲ τὴ βοήθεια τῆς χρονολογίας τῆς ἔκδοσης ἢ τοῦ ἀρθροῦ ποὺ μεταφράζεται. Στὸν παρακάτω πίνακα τοποθετήθηκαν μαζί ὅλα τὰ κείμενα χρονολογημένα πρὶν ἀπὸ τὸ 1829, ἐπειδὴ ξέρουμε πῶς οἱ μεταφράσεις ἔγιναν ὅπωςδὴποτε μετὰ:

ὡς τὸ 1829	1830	1834	1839 - 1849
13	1-2-3	11-12-14-15	4-5 (1841)
19			6-7-10 (1841)
20-21-23			8-17 (1845)
24			9-18 (1844)
			16 (1844)
			22 (1849)

Οἱ χρονολογίες αὐτὲς ἀποτελοῦν μόνο ἓνα *terminus post quem* (μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ 22, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχουμε τὴν πραγματικὴ χρονολογία). Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι τὰ βιβλία ταξίδευσαν πολὺ ἄργά τότε, καὶ ὅτι ἡ μετάφραση θὰ ἀπαιτοῦσε ἀρκετὸν καιρό.

Δὲν ἔχουμε συχνὰ θετικὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι οἱ μεταφράσεις δὲν ἔγιναν ἀμέσως μετὰ τὴ δημοσίευση τοῦ κάθε ἔργου. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀνάγκη νὰ ὑποθέσουμε πῶς ὁ Λούντζης ἀρχισε ἀμέσως νὰ μεταφράζῃ ἀκριβῶς τὰ παλιότερα κείμενα, τὴ στιγμὴ ποὺ ἔφτασε ὁ φίλος του στὴν Κέρκυρα: ὀρισμένα ἀπ' αὐτὰ εἶναι τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰῶνα. Ἀντίθετα, ὑπάρχουν ἐνδείξεις πῶς ὀρισμένες φορὲς ἡ μετάφραση ἄργησε νὰ γίνῃ. Κατέχουμε λ.χ. μιὰ ἀξιόπιστη ἀπόδειξη πῶς μιὰ φορὰ τουλάχιστο πέρασαν χρόνια ἀπὸ τὴ δημοσίευση, ὥσπου νὰ γίνῃ ἡ μετάφραση. Στὸ 16 βρίσκονται ἄρθρα τοῦ 1837 καὶ 1839· ὁ κώδικας περιέχει καὶ ἄλλα κείμενα τριάντα χρόνια παλιότερα. Τὸ βιβλίον ὅμως προστατεύτηκε μὲ κάλυμμα τουλάχιστο τὸ 1844, καὶ ἦταν τότε, ὅπως εἶναι καὶ σήμερα, ὀλοκαίνουργιο. Δηλαδὴ γράφτηκε τουλάχιστο τὸ 1844, πέντε χρόνια μετὰ τὴ νεώτερη χρονολογία.

Ἄλλο παράδειγμα μᾶς προσφέρει τὸ 22. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κείμενα ποὺ περιλαμβάνει εἶναι τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰῶνα, ἢ καὶ πολὺ παλιότερα.

τρη, τοῦ 1833, 35 καὶ 36, στὰ ὁποῖα ὁ Σολωμὸς μιλάει γιὰ τὸν Λούντζη. Τὸ γράμμα τοῦ 1833 ὅμως, δὲν μοῦ φαίνεται πῶς προσφέρει ἀπόδειξη ὅτι ὁ Σολωμὸς ζητάει μεταφράσεις ἀπὸ τὸν Λούντζη. Γράφει στὸν Δη-

μήτρη ὅτι τοῦ στέλνει διάφορα δῶρα γιὰ τὶς μικρὲς κόρες του καὶ τὴ γυναῖκα του (σοκολάτα, μαριονέτες, καπελάκια κλπ.) καθὼς καὶ ἓνα κουτί γιὰ νὰ τὸ δώσῃ ὁ Λ. σ' ἓναν γνωστὸ γέρο.

Ξέρουμε πώς γράφτηκε τὸ 1849. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ξεχνᾶμε πὼς οἱ χρονολογίες δὲν εἶναι ἄλλο, παρὰ *terminus post quem*.

Ἔχουμε τελικὰ ἄλλη ἐνδειξη, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴς ἐπισημειώσεις μὲ κόκκινο μολύδι στὰ 1, 4, 5, 13. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῇ πὼς ὁ ἴδιος ὁ Σολωμὸς ἔγραψε μὲ κόκκινο μολύδι τὴς λέξεις ποὺ δρίσκονται μέσα στοὺς κώδικες. Οὐτε καὶ μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ποῦμε πὼς ἔγραψε μόνο τὴς λέξεις, ἐνῶ οἱ γραμμὲς καὶ οἱ παῦλες δὲν εἶναι δικές του. Ξέρουμε ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ ποιητῆ, ὅτι χρησιμοποιοῦσε κόκκινο μολύδι μόνο στὰ τελευταῖα του χρόνια¹. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα, ὅτι τὰ παραπάνω χφφ τὰ διάβαζε ὁ Σολωμὸς στὰ τελευταῖα του χρόνια.

Εἴπαμε ὅτι τὸ 13 καὶ τὸ 11 ἔχουν ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ἐξώφυλλο, ἐνῶ γιὰ τὰ ἄλλα τῆς σειρᾶς τοῦ 4 ἡ μαρμαρόκολλα εἶναι κάθε φορὰ διαφορετικὴ. Ἐνδέχεται λοιπὸν νὰ ἔχουν γραφτῇ μέσα σ' ἓνα σχετικὰ περιορισμένο χρονικὸ διάστημα, ὅχι ὅμως χωρὶς διακοπή, γιατί ἡ γραφὴ διαφέρει. Ὡστόσο, μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς ὁ ποιητὴς δὲν ἐδιάβαζε τὰ χφφ αὐτὰ καὶ σὲ προηγούμενες ἐποχές; Χωρὶς νὰ στηριχθοῦμε τώρα πάνω στὴν κατάσταση τῶν κωδίκων (ποὺ εἶναι πολὺ καλὴ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀρ. 13, σὰν νὰ μὴν τοὺς εἶχε χρησιμοποιήσῃ πολὺ ὁ Σολωμὸς, συνήθως ἀκατάστατος στὰ χαρτιά του), μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσουμε πὼς θὰ θρῖσκότανε μαζὶ μὲ τὴς κόκκινες σημειώσεις καὶ ἄλλες σημειώσεις μὲ μελάνι ἢ μολύδι μαῦρο, ἂν εἶχε τοὺς κώδικες στὰ χέρια του ἀπὸ ἀρκετὸν καιρὸ (δηλ. ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ δὲν χρησιμοποιοῦσε κόκκινο μολύδι ἀκόμα). Μᾶς εἶναι δυνατόν λοιπὸν νὰ τοποθετήσουμε τοὺς κώδικες 1, 4, 15, 13, περίπου στὸ 1840 ἢ καὶ ἀργότερα.

Τέλος μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι σχεδὸν ὅλοι οἱ κώδικες ἀνήκουν στὴ δεκαετία 1840-1850². Εἶναι οἱ ἐξῆς: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 22. Ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους (19, 20, 21 καὶ 24) δὲν ξέρουμε τίποτα συγκεκριμένο³, ὑπάρχει ὅμως μιὰ πιθανότητα, βασισμένη στὸ σχῆμα, στὸ χαρτί, στὸ μελάνι, στὴ γραφὴ, στὸ δέσιμο, ἢ στὰ περιεχόμενα, πὼς κι' αὐτοὶ ἀνήκουν περίπου στὴν ἴδια περίοδο.

1. Βλ. Α. Πολίτη, *Γύρω στὸ Σολωμό*, σ. 166: «μὲ κόκκινο μολύδι [...] συνήθιζε νὰ κάνῃ τὴς διορθώσεις στὰ τελευταῖα του αὐτόγραφα». Βλ. καὶ *Αὐτόγραφα Ἔργα*, σ. 441, 445, 448, 449, 455 κ.ά.

2. Γράφτηκαν λοιπὸν λίγα χρόνια

μετὰ τὸν κώδικα τῆς ΕΒΕ, ποὺ ὁ Α. Πολίτης χρονολογεῖ περίπου τὸ 1836.

3. Γιὰ τοὺς 20 καὶ 21, μιὰ ἀντιπαραβολὴ μὲ τὴς ἐκδόσεις τοῦ Novalis θὰ μᾶς ἔδινε ἴσως νέα στοιχεῖα.

Θὰ ἐξετάσουμε τώρα ἓνα τελευταῖο ζήτημα, ποῦ μόλις τὸ θίξαμε παραπάνω. Διάβαζε πολὺ ἄραγε ὁ Σολωμὸς τοὺς κώδικες αὐτοὺς; Καὶ τί ἐνδιαφέρον ἔβρισκε;

Φαίνεται ὅτι δὲν τοὺς εἶχε καὶ συχνὰ στὰ χέρια του. Εἶδαμε πὼς ὀρισμένοι εἶναι περίπου ὅπως ἦταν ὅταν τοὺς ἔστειλε ὁ Λούντζης. Πολλοὶ ἔχουν κρατήσει τὸ κάλυμμα ποῦ τοὺς ἔβαλε ὁ ποιητής, ὅταν τοὺς πῆρε. Αὐτὸ δείχνει πὼς τοὺς θεωροῦσε πολύτιμους, ἀλλὰ καὶ πὼς δὲν τοὺς ξεφύλλιζε συχνά. Ἐπίσης, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κώδικες δὲν ἀνοίγουν εὐκολα, ὅπως γίνεται μὲ τὰ καινούργια βιβλία. Τὸ εὐθραυστο χαρτί τῆς ράχης εἶναι πολλὰς φορὰς κατακαίνουργιο, ἐνῶ ἓνα τέτοιο δέσιμο δὲν βαστάει ὅταν τὸ βιβλίον χρησιμοποιεῖται πολὺ.

Σὲ χειρότερη κατάσταση ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους βρίσκεται ὁ κώδικας 13, τὰ *Fermenta Cognitionis*, κώδικας μέσα στὸν ὅποιο θρίσκονται οἱ περισσότερες ἐπισημειώσεις μὲ κόκκινο μολύδι. Παραθέτουμε μερικὰ κομμάτια ἀπὸ τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ Baader γιὰ νὰ φανῇ τί πνευματικὴ τροφὴ ἀναζητοῦσαν μέσα στὸ ἔργο τοῦτο ὁ Σολωμὸς καὶ ὁ Λούντζης:

Ferm. Cog., τετρ. 2, σελ. 30: «Perchè, se le immagini dell'Arte, come osserva Saint-Martin, devono prendere il luogo delle Apparizioni divine (Visioni), [—] si comprende facilmente, che quest'Arte deve trovarsi, nel servizio della Religione propriamente, nel suo vero Elemento, e che come dice Claudius, sarebbe *ierosuliza* di togliere all'Arte questo servizio».

Ἡ ἰδέα αὐτὴ θρίσκεται ἐξόχως καὶ στὸν Σολωμό.

F. C., τετρ. 2, σελ. 56-57: «Non è l'asserzione d'un Pietista ipocrita, ma una Proposizione scientificamente dimostrabile, che noi solo col Medio dell'Abbandono di Dio (Necessità), possiamo veramente arrivare a Dio: nell'istesso modo che l'Uomo, col mettere in Pericolo la sua (finora esterna solo ad esso) Vita, acquista questa Vita in sè [—].

Κι' ἐδῶ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ παραβολὴ μὲ σολωμικὰ κείμενα.

Ἄλλα παρόμοια κείμενα θὰ ἦταν πρόχειρα, ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι ἄρκετὰ γιὰ νὰ καταλάβουμε ὅτι ὁ Λούντζης καθὼς καὶ ὁ Σολωμὸς ἀναζητοῦν μέσα στὸ βιβλίον τοῦ Baader ἀπαντήσεις στὶς μεγάλες ἐρωτήσεις πάνω στὶς σχέσεις Τέχνης καὶ Θρησκείας, πάνω στὴ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου κ.ἄ. Τέτοια θέματα, τὸ ξέρουμε, ἀπασχολοῦσαν πραγματικὰ τὸν Σολωμό ὅταν ἔγραφε τοὺς Ἑλεύθερους Πολιορκημένους. Ὅτι ἀπασχολοῦσαν καὶ τὸν Λούντζη, εἶναι φανερό ἀπὸ τὸ σημειωματάριό του,

ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ ἤθελα νὰ ἀντιγράψω μίαν μόνο παράγραφο, γιὰ τὶς σολωμικὲς ἀπηχήσεις τῆς :

«Sono delle armonie fra tutti gli elementi, come vi è una generale fra la natura materiale e la natura intellettuale. Ogni pensiero ha il suo riflesso in un' oggetto visibile, che lo ripete come un eco, lorifletta come uno specchio [—]. La creazione non è che un pensiero sotto mille forme. Paragonare è l'arte e l'istinto di scoprire più parole in questo linguaggio divino delle analogie universali, che Dio solo possiede ma delle quali ad alcuni uomini è permesso scoprire qualche cosa. Ecco perchè il profeta, poeta sacro, ed il poeta, profeta profano, ovunque e sempre furono riguardati per esseri divini. [Σήμερα, ἀντίθετα, οἱ ποιητὲς περιφρονοῦνται.], i quali non conservano che il culto del bello morale, l'idea di Dio, e quel linguaggio di immagini, di rapporti misteriosi tra l'invisibile ed il visibile». (Lamartine, Voy. en Or.).

Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Baader ἀναζητοῦν λοιπὸν καὶ οἱ δύο φίλοι ἐπιβεβαιώσεις ἰδεῶν ἤδη οἰκείων. Ὅτι πρόκειται μόνο γιὰ ἐπιβεβαιώσεις καὶ ὅτι ἡ προέλευσις τῶν ἰδεῶν αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ μέσα στὰ παραπάνω κείμενα, θὰ προσπαθῇσω νὰ τὸ ἀποδείξω σὲ ἄλλη ἐργασία ποὺ ἐτοιμάζεται.

Πάντως οἱ ἰδέες αὐτὲς εἶναι τότε διαδεδομένες μέσα στοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους. Τί μπορούσαν λοιπὸν νὰ ἐννοήσουν ὅσοι κατεδίκασαν τὸν Σολωμὸ γιὰ τὴ γερμανικὴ ὁμίχλη μέσα στὴν ὁποία, ὅπως ἔλεγαν, περιπλανήθηκε; Ὁ ἴδιος ὁ Baader γράφει πὼς τὸ βιβλίον του «che sprona alla Religiosità della Scienza ed alla Scientificabilità della Religiosità, non si raccomanda alla comun Moltitudine» (τετρ. 6, πρόλογος). Εἶναι ὑμνητὴς τῆς ὑπνοδασίας καὶ τῶν μέντιουμ, ἐγκωμιαστὴς τῶν (ὅπως τὸ γράφει ὁ ἴδιος) cabbalistici giuochi - di Calcolo τοῦ Boehme. Ἐνα βιβλίον του λέγεται «Il Fulmine come padre della Luce». Οἱ σύγχρονοί του τὸν κατεδίκασαν, λέει, γιὰ τὰ grilli alchimistici, τὰ ἀλχημικὰ τριζόνια, ποὺ γέμιζαν τὸ μυαλό του. Ὅσοι ἀποφεύγουν τὰ ἄκρα ἀποδοκίμαζαν τότε τὰ συγγράμματά του. Ἵσως νὰ μὴν ἐννοοῦσαν οἱ σύγχρονοί τοῦ Σολωμοῦ ἐπικριτὲς του, οὔτε τὸν Γκαίτε οὔτε τὸν Σίλλερ, οὔτε καὶ τὸν Ἑγέλο, ἀλλὰ τὸν Baader καὶ ἄλλους συγγραφεῖς τοῦ εἴδους.

Ἐχομε ἀφορμὴ ἐπὶ πλέον νὰ ὑποθέσουμε πὼς κι' ὁ Λούντζης διὰ-

δαζε τὸ βιβλίον τοῦ Baader καθὼς καὶ ἄλλα παρόμοια μὲ εὐχαρίστηση¹ γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀναπτύσσουμε παρακάτω: Ὁ Baader ἀναφέρει μιὰ φορὰ τὸν Martinez de Pasqually («M. Pasquallys») καὶ συχνὰ τὸν Claude de Saint-Martin. Ὁ τίτλος ἀκόμα τοῦ ἔργου του εἶναι, ὅπως φαίνεται, παρμένος ἀπὸ τὸν Saint-Martin: «Ce n'est qu'en faisant fermenter, qu'en agitant et réactionnant les différentes essences, que l'on peut en extraire l'esprit» (βλ. τετρ. 5). Πολλὲς φορές ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Saint-Martin χωρὶς νὰ τὸ πῇ, ἀλλὰ ὅποιος ἔχει διαβάσει τὸν «philosophe inconnu» θὰ ἀναγνωρίσῃ ἀμέσως τὸ ὕφος του: «perchè ogni Union è ascension ed expansion; ogni Desunion è Descension e Compression» (τετρ. 1, σελ. 28). Ὁφείλει λοιπὸν πάρα πολλὰ ὁ Baader στὸν Saint-Martin.

Καὶ ὁ Λούντζης ἐπίσης θεωρεῖ τὸν Saint-Martin μεγάλο συγγραφέα. Μέσα στὸ σημειωματάριό του τὸν ἀναφέρει πάρα πολλὲς φορές, ἴσως ὅσες φορές ἀναφέρει τὸν Γκαίτε. Θὰ θυμηθοῦμε πὼς τοῦ κάνει τὴ μεγάλη τιμὴ νὰ τοῦ πάρῃ ἕνα ἀπὸ τὰ τρία εἰσαγωγικὰ κείμενα γιὰ τὴ συλλογὴ του: τὰ ἄλλα δύο εἶναι τοῦ Γκαίτε.

Ὁ συγγραφέας αὐτὸς καὶ ὁ de Pasqually δὲν εἶναι σήμερα πολὺ γνωστοὶ ἔξω ἀπὸ τοὺς πνευματιστικούς κύκλους καὶ ἀπὸ ὀρισμένα παρακλάδια τοῦ μασονισμοῦ. Ὁ «θεόσοφος» Louis-Claude de Saint-Martin (1743-1803) μυήθηκε στὸν πνευματισμὸ ἀπὸ τὸν Martinez de Pasqually, ποὺ ἐδίδασκε sciences occultes, μαγεία δηλαδή, καὶ τοῦ ἔμαθε συνταγὰς γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν εὐμένεια καὶ τὴν ἐνεργητικὴ βοήθεια τῶν ὑπερτάτων ὄντων. Ἔλαβε μέρος στὶς ἐργασίες τῶν στοῶν ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὴ διδασκαλία τοῦ Martinez. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ στοὺς ὑψηλότερους κοινωνικούς κύκλους τοῦ Παρισιοῦ καὶ τῆς Ρώμης ὁ Saint-Martin ὡς συγγραφέας ἦταν εὐπρόσδεκτος. Ἐγράψε μεταξὺ ἄλλων «Tableau naturel des rapports qui existent entre Dieu, l'homme et l'univers» (1782-83), καὶ τὰ δύο βιβλία ποὺ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Baader, «Le Nouvel Homme» καὶ «Le Crocodile, ou la guerre du Bien et du Mal arrivée sous le règne de Louis XV». Διατελοῦσε τότε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Boehme. Ὁ Σολωμὸς ἤθελε νὰ διαβάσῃ ἔργα τοῦ Saint-Martin τὸ 1838 κιόλας². Ξέρουμε ἐπίσης ὅτι διάβασε ἄλλα παρόμοια κείμενα μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση. Τρεῖς

1. Δὲν ἦταν ὁ Λούντζης τυφλὸς θαυμαστῆς ὅλων τῶν συγγραφέων ποὺ μετέφραζε: λχ. δὲν τοῦ ἄρεσε ὁ J. P.

Richter (βλ. Ντ. Κονόμος, *Σολωμικά*, σ. 62-63).

2. Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὸν

φορὲς μετέφρασε ὁ Λούντζης τὰ παρακάτω, τόσο πολὺ ἄρεσαν' στὸν ποιητὴ:

- La dottrina del pensare corrisponde alla meteorologia.
- L'anima desossida. [—] Dovrebbe il pensare ossidare, il sentire desossidare?
- Sonno è digestione dell'anima: Il corpo digerisce l'anima.
- L'istinto dei nostri elementi tende verso la desossidazione. La vita è una ossidazione violentata.
- La fiamma è di natura animale. Si danno quattro specie di fiamme: 1) quella, i di cui gli escrementi sono nature disorganizzate; 2) di cui gli escrementi sono piante; 3) di cui gli escrementi sono animali; 4) di cui gli escrementi sono uomini.
- L'acqua è una fiamma umida.
- La donna è il nostro ossigeno.

Αὐτὰ λοιπὸν μελέτησε ὁ Λούντζης, αὐτὰ μελέτησε καὶ ὁ Σολωμός. Εἶναι τοῦ Νοβάλις (κώδ. 23, σελ. 81-85, καὶ κώδ. 20. Βλ. καὶ ΕΒΕ 3092). "Ἄς μὴ διαστοῦμε τότε νὰ κατακρίνουμε τοὺς ἐπικριτὲς τοῦ ποιητῆ, καὶ ἄς θεωρηθοῦμε εὐτυχεῖς ποὺ ὁ Λούντζης ἄρχισε ἀργὰ τὶς μεταφράσεις του².

Louis Coutelle

Παν. Μουλλᾶ, ὁ ὁποῖος ἐτοιμάζει τὴ δημοσίευση σχετικῶν ἀνέκδοτων στοιχείων.

1. Ντῖνος Κονόμος, Σολωμικά, σ. 63: «... tanto del Novalis si compiacceva che scorrendo, secondo il suo vedere, certa somiglianza in me col Ofterdingen non più volle chiamarmi col mio nome, ma trovava compiacenza col dirmi Enrico, ed in tutte le sue lettere, che dal volontario suo

esiglio di Corfù mi scriveva, mi troverai sempre con questo nome chiamato, si credeva più strettamente con ciò stretto a me...» (γράμμα τοῦ Λούντζη τῆς 29-7-1865).

2. Ὁ Παν. Μουλλᾶς πιστεύει ὅτι ὁ Σολωμός ἐνδιαφέρθηκε γιὰ πολλοὺς μυστικιστὲς (μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ γιὰ τὸν Saint - Martin), γιατί εἶχε διαβάσει τὰ ὀνόματά τους μέσα στίς φιλοσοφικὰς μεταφράσεις τοῦ Λούντζη.